

ISSN: 2545-0573

ТАРИХИЙ-МАДАНИЙ ТУРИСТИК САЛОҲИЯТИДАН ФОЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ

Махмудов Собир Худойбердиевич

*Самарқанд тиббиёт институти «Ижтимоий ва гуманитар фанлар» кафедрасининг ўқитувчиси
Самарқанд вилояти Самарқанд шаҳри*

ARTICLE INFO.

Калит сўзлар:

Турист, туристик объект, туристик ресурс, самарадорлик, туристик инфратузилма, даромад, бандлик, аҳоли турмуш даражаси, туристик хизмат, инвестиция, ракобат, туристик салоҳият, модернизация, диверсификация.

Аннотация

Маколада тарихий-маданий туристик салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш усулларини такомиллаштириш зарурияти асослаб берилган, унинг бир неча усуллари келтирилган. Шунингдек, маколада тарихий-маданий туристик салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини аниқлаш усули ишлаб чиқилган ва таҳлил қилиб кўрсатилган. Унинг ўзига хос жиҳатлари, афзалликлари тушунтириб берилган.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2022 LWAB.

Кириш

Туризмнинг тез суръатлар билан ривожланиши ва ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг асосий омилларидан бирига айланиши умум жаҳон тенденцияси ҳисобланади. Туризм соҳасига нисбатан тобора ортиб бораётган эътибор ва эътиқод нафақат унинг юқори ўсиш суръатларини намойиш этаётганлиги, балки ушбу соҳанинг иқтисодийёт бошқа соҳа ва тармоқларининг амал қилишига кучли таъсир кўрсатиши, яъни мультипликатив самара бера олиш қобилияти билан белгиланади. Шу сабабли ҳар қандай мамлакат мавжуд имкониятларидан унумли фойдаланиб, туризм соҳасини жадал ривожлантиришга интилади. Ўзбекистон ҳам туризмни ривожлантириш ва ундан салмоқли ижтимоий-иқтисодий самара олиш учун улкан имкониятларга эгадир. Унинг Самарқанд, Бухоро, Хива каби шаҳарлари бутун дунёга машҳурдир. Туризмни ривожлантиришда Ўзбекистон тарихи ва маданияти асосий роль ўйнайди. Ўзбекистонда табиат иқлим шароитлари қишин ёзин саёхатчиларни қабул қилиш имкониятини беради. Жаҳон мамлакатлари қаторида Ўзбекистон ҳам ўзининг узоқ ўтмишига ва бетакрор бой табиатига эга. Шунингдек, Ўзбекистон тарихи халқимизнинг жаҳон илми ва маданияти ҳазинасига муносиб ҳисса қўшган бутун оламга машҳур буюк алломаларимиз – Муҳаммад Мусо ал-Хоразмий, Абу Наср Фаробий, Аҳмад ал – Фарғоний, Абу Али ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий, Абу Исо ат-Термизий, Баҳоуддин Нақшбанд, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Бобур ва бошқа юзлаб бобо ва бобокалонларимиз билан қанча фахрланса арзийди. Демак, Ўзбекистон ташқи туризмни ривожлантиришда катта салоҳиятга эга ва шу

туфайли юқори рақобатбардошликни таъминлашга қодир бўлган мамлакатлар қаторига киради. Бу, ўз навбатида, мамлакатда мавжуд улкан туристик салоҳиятни ишга солишни ва ундан мамлакат тарайёти йўлида самарали фойдаланишни тақозо этади.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида туризм индустриясини жадал ривожлантириш, иқтисодиётда унинг роли ва улушини ошириш, туристик хизматларни диверсификация қилиш ва сифатини яхшилаш, туризм инфратузилмасини кенгайтириш чоралари белгиланган¹. Шунингдек, 2019-2025 йилларда Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини ривожлантириш Концепциясига асосан аниқ чора-тадбирлар дастури ҳам ишлаб чиқилган².

Мазкур Концепциянинг таркибий қисми ҳисобланган тарихий-маданий туризмни ривожлантириш мамлакатимиз бой тарихий-маданий ресурслари салоҳиятидан моҳирона ва самарали фойдаланиш, тарихий ва маданий меросни асраб-авайлаш, ва муҳофаза қилишни назарда тутди. Туризм салоҳиятини билмай туриб, туристик объектларнинг потенциал имкониятларини тарихий-маданий туризмни янада ривожлантириш бўйича илмий асосланган хулосалар ва илмий-амалий тавсиялар ишлаб чиқишимиз, тўғри қарорлар қабул қилишимиз мумкин эмас. Тарихий-маданий туризмни ривожлантиришга комплекс ёндашиш, замонавий сайёҳлик инфратузилмаси объектларини шакллантириш, ҳудудлардаги мавжуд салоҳиятдан тўлиқ ва самарали фойдаланиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади. Шу сабабли туризмнинг, жумладан тарихий-маданий туризм салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини тадқиқ этиш муҳим аҳамият касб этади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Кейинги йилларда туризмни ривожлантиришнинг назарий ва амалий муаммоларини тадқиқ этишга бағишланган илмий ишларнинг сони тобора ортиб бормоқда. Бирок, туризм ва туристик салоҳият тўғрисида кўп сонли илмий тадқиқотлар олиб борилаётганлигига қарамадан, туристик салоҳиятдан фойдаланиш самарадорлиги, унинг омилли таҳлили хусусида тизимли илмий тадқиқотлар амалга оширилмаган.

Тарихий-маданий объектлар, маънавий мерос бойликлари салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлиги ҳақида гап кетганда, улар ўзига хос хусусиятга эгаллигини таъкидлаш лозим. Чунки тарихий, маданий ва маънавий бойликлар авлоддан-авлодга мерос бўлиб ўтади, у турли давр ва цивилизацияга дахлдор бўлиб, бугунги авлод эҳтиёжларини қондиради, туристларда ноёб, бетакрор, мухташам меъморий обидалар ҳақида қимматли маълумотларни тақдим этиб, уларга ўша даврдаги одамлар ҳаёти, урф-одатлари, маданияти ва дини ҳақида ҳикоя қилади.³ Чунки улар узоқ йиллар бир қанча авлодларнинг машақатли меҳнати эвазига шаклланган. Тарихий-маданий объектлардан фойдаланиш самарадорлигини аниқлашда бир қанча омилларни ҳисобга олиш лозим. Шу сабабли тарихий-маданий туризм салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ҳисоблашнинг умум эътироф этилган ягона усули йўқ. Тадқиқотчилар томонидан туристик ресурслар салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлиги бўйича айрим усуллар таклиф қилинган. Масалан, иқтисодчи Ю.О.Тхамитлокова туристик салоҳиятдан фойдаланиш самарадорлигини баҳолашда қуйидаги мезонлардан фойдаланишни таклиф қилган⁴:

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги» 4947-сон Фармони.

² Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 январдаги пф-5611-сон Фармони

³ Мухаммедов М.М. Экономические реформы в Узбекистане. Опыт и перспективы роста. <https://www.morebooks.de/store/gb/book>.

⁴ Тхамитлокова Ю.О. Ресурсный потенциал туристско-рекреационной сферы: формирование, оценка и инструменты развития. 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством (рекреация и туризм) АВТОРЕФЕРАТ диссертации на соискание учёной степени кандидата экономических наук. Нальчик – 2017.

Биринчиси, тарихий-маданий объектларда ишловчи ходимларнинг салоҳият даражаси. Бу қуйидаги формула билан аниқланади:

$$T_{омх} = \frac{O_{мх}}{\Sigma X} \times 100\% \quad (1)$$

Бунда;

$T_{омх}$ - тарихий-маданий объектни олий маълумотли ходимлар билан таъминланганлик даражаси;

$O_{мх}$ - тарихий-маданий объектда олий маълумотли ходимлар сони;

ΣX - тарихий-маданий объектдаги жами ходимлар сони.

Иккинчиси, тарихий-маданий объектларнинг ўз маблағлари билан таъминланганлик даражаси. Бу қуйидаги формула билан аниқланади:

$$T_{ўм} = \frac{T_{ўзмх}}{\Sigma M_m} \times 100\% \quad (2)$$

Бунда;

$T_{ўм}$ - тарихий-маданий объектнинг ўз маблағлари билан таъминланганлик даражаси;

$T_{ўзмх}$ - тарихий-маданий объектнинг ўз молиявий маблағлар ҳажми;

ΣM_m - тарихий-маданий объектнинг жами молиявий маблағлар ҳажми;

Учинчиси, ахборотлар билан таъминланганлик даражаси (маркетинг тадқиқотлари ҳолати, соҳа тўғрисидаги энг муҳим ва қизик маълумотлар).

Тарихий-маданий туризм объектларидаги ишловчилар таркибида олий маълумотли кадрлар қанча кўп бўлса, туристларга шунча сифатли хизмат кўрсатиш кафолатланади. Шунингдек, туризм тармоғи моддий-техник базаси энг сўнги технологиялар билан жиҳозланган бўлса, туристларга сифатли хизматлар таъминланади. Агар туризм тармоғида етарли даражада олий маълумотли кадрлар бўлмаса ёки уларнинг моддий-техник базаси, масалан, туристларни ташувчи замонавий транспорт воситаларига эга бўлмаса, алоқа хизматларидан фойдаланишнинг имкони бўлмаса, тарихий-маданий туризм салоҳияти қанчалик юқори бўлмасин, ундан фойдаланиш самарадорлиги барибир юқори бўлмайди. Иқтисодчи Ю.О.Тхамитлокованинг туристик ресурслар салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолашнинг учинчи мезони эътирофга лойиқ. Чунки, турист нуктаи назаридан тарихий-маданий туризм объекти ҳақида қанчалик қизик ва муҳим ахборотлар мавжуд бўлса, шунча кўп туристларни жалб этиш имкони пайдо бўлади, ташриф муддатлари ҳам ортади. Шу нуктаи назардан қаралганда иқтисодчининг тарихий-маданий туристик ресурслар салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини аниқлаш бўйича берган тавсиялари диққатга сазовор.

Е.Н.Карчевская эса тарихий-маданий туризм салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини аниқлашда туристик ҳудуднинг тарихий-маданий туристик ресурслар билан тўйинганлик даражасини ҳисоблашни тавсия этган. У ҳудуднинг туристик ресурслар билан тўйинганлик даражасини ҳисоблашда қуйидаги формулани қўллаган:

$$J_{\text{мад-тар}} = D^0 K_i J V_j (1)^5$$

Бунда

$J_{\text{мад-тар}}$ - маъмурий ҳудуднинг маданий-тарихий ресурслар билан тўйинганлик даражаси;

⁵ Карчевская Е.Н. Развитие туристической рекреационной деятельности в экологически проблемном регионе (по примеры Томельской области)// Пековский региональный журнал.№7.-Пеков:ПП.110-117 стр

K_j - маъмурий ҳудуднинг J турдаги маданий–тарихий ресурслар билан тўйинганлик даражаси коэффиценти кўрсаткичи;

V_j - кўрсаткичнинг вазн коэффиценти.

Бизнинг назаримизда, ушбу кўрсаткичнинг афзаллиги шундаки, у минтақанинг алоҳида ҳудудларида жойлашган тарихий-маданий объектлар билан тўйинганлик даражасига қараб уларни дифференциялаш имконини беради. Демак, ушбу ёндашувдан фойдаланилганда, алоҳида ҳудудларда жойлашган объектларни ўзаро таққослаш йўли билан келажакда уларни ривожлантириш бўйича илмий асосланган, тўғри қарорлар қабул қилиш мумкин бўлади.

Тадқиқот методологияси

Мавзуни тадқиқ этиш жараёнида қиёслаш, тизимли таҳлил, тавсифийлик, тарихийлик, тарихий-қиёсий таҳлил усуллари қўлланилган. Изланиш муаммоларини ҳал қилишда Жаҳон Туризми Ташкилоти (ЖТТ), Ўзбекистон Республикаси Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси, Давлат статистика қўмитаси маълумотлари, Самарқанд вилояти Маданият бошқармаси, шунингдек, муаллифнинг махсус изланишлари, шахсий кузатувлар жараёнида тўпланган маълумотлар асос бўлиб хизмат қилади.

Таҳлил ва натижалар

Ўтказилган таҳлиллар натижасида Самарқанд вилоятидаги тарихий-маданий ёдгорликларнинг бир квадрат метр майдонига қанча туристлар тўғри келиши аниқланди (1-жадвал). Жумладан, таҳлиллар Регистон ансамблининг 45 квадрат метр майдонига, Гўр Амир мақбарасининг 2 квадрат метр майдонига, Улуғбек расадхонасининг 27,6 квадрат метр майдонига, Бибиҳоним мақбарасининг 3,0 квадрат метр майдонига битта турист тўғри келишини кўрсатди. Ваҳоланки, туризм ривожланган мамлакатлар тарихий-маданий ёдгорликларининг ҳар бир квадрат метрига 2-5 нафар турист, баъзи жойларда эса 13 нафаргача туристлар тўғри келади. Мексика мамлакатадаги «Сокало тарихий жой» ёдгорлигидаги 0,2 метр квадрат майдонига бир нафар турист тўғри келган⁶. Болгария Республикасидаги «Александр Невскийнинг ибодат хонаси»да бир кунда 6328 нафар сайёҳ ташриф буюрган бўлиб, 0,5 метр квадрат жойга бир нафар сайёҳ тўғри келган⁷. Камбоджа давлатида «Ангкор-Ват ибодатхонаси» 200,0 метр квадрат майдонни эгаллаган бўлиб, бир кунда 2767 нафар турист ташриф буюрган, 0,1 метр квадрат жойга бир нафар турист тўғри келади⁸.

Шунингдек, ҳудуд ва туристик объектнинг салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ҳудудга ташриф буюрган хорижий сайёҳлар сонини ушбу ҳудуд жами аҳолиси сонига нисбати билан ҳам аниқлаш мумкин. Масалан, 2019 йилда Самарқанд вилоятининг аҳолисининг ҳар бир нафарига хорижий сайёҳларнинг қарийб 11 нафари, Австрия, Испания, Гонконг мамлакатларининг ҳар бир аҳолисига иккита сайёҳ тўғри келган. Андора мамлакатининг аҳолисининг ҳар 100 нафарига ҳар йили 5 минг нафар сайёҳ, Буюк Британиянинг Виржиния оролидаги ҳар бир аҳолисига 10 минг сайёҳ тўғри келади⁹. Агар ҳудудга ташриф буюраётган хорижий сайёҳлар сони ушбу ҳудуддаги доимий аҳоли сонига қанчалик кам тўғри келса, ҳудуддаги туристик ресурслар салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлиги шунча пастлигидан далолат беради.

Тарихий-маданий туризм объектлари салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлиги туристлар ташрифининг мавсумийлик омилига ҳам узвий боғлиқ. Туризм имкониятларидан тўлиқ

⁶ <https://ru.wikipedia.org/wiki> (мурожаат қилинган сана 14.04.2020 йил)

⁷ <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (мурожаат қилинган сана 17.03.2020 йил)

⁸ <https://putidorogi-nn.ru/100-chudes-sveta/78-angkor-vat> (мурожаат қилинган сана 14.04.2020 йил)

⁹ Тагаев Б.А. Туристтик салоҳият ва унинг имкониятларидан самарали фойдаланиш истиқболлари (Тошкент вилояти мисолида). Иқтисод ва молия №5. 2015 йил. (мурожаат қилинган сана 24.02.2020 йил. <https://cyberleninka.ru/article/n/turistik-salo-iyat-va-uning-imkoniyatlaridan-samarali-foydalanish-isti-bollari-toshkent-viloyati-misolida/viewer>).

фойдаланишда табиатнинг ўрни жуда катта. Табиат Ўзбекистонни жуда қулай табиий шароитлар билан сийлагани туризмнинг барча турларини йил давомида амалга ошириш имкониятларини беради. Бироқ тадқиқотлар бизнинг юртимизда табиат инъом этган имкониятлардан ҳали самарали фойдаланилмаётганлигини кўрсатди. Ўтказилган таҳлиллар натижалари Самарқанд вилоятига сайёҳлар асосан баҳор ва куз ойларида ташриф буюришларини кўрсатди, жумладан хорижий сайёҳларнинг 66,0 фоизи баҳор ойларига, 33 фоизи - куз ойларига, атиги 1,0 фоизи - ёз ва қиш ойларида ташриф буюришларини кўрсатди.

Хулоса ва таклифлар

Самарқанд вилоятида тарихий-маданий туризм салоҳиятидан фойдаланиш имкониятлари жуда катта. Самарқанд вилоятидаги тарихий-маданий ёдгорликларни ҳар бир квадрат метрига икки нафардан турист тўғри келганда, тарихий-маданий ёдгорликлар туристларга хизмат кўрсатиш имконияти бир неча баробар ошади. Жумладан, Регистон ансамбли бир кунда 89,2 мартадан ортиқ туристларни, Гўр Амир мақбараси 3,4 мартадан ортиқ, Улуғбек расадхонаси 55,2 мартадан ортиқ, Бибихоним мақбараси эса 5,4 мартадан ортиқ туристларни қамраб олиш ва хизмат кўрсатиш имконияти мавжуд.

Тарихий-маданий туризм салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини аниқлашда куйидаги ёндашувлардан фойдаланишни тавсия этамиз:

- объектга ташриф буюрган туристлар хақиқий сонини ушбу объектнинг туристларни қабул қилиш имкониятлари билан таққослаш;
- тарихий-маданий ёдгорликлар майдонига тўғри келадиган туристлар сони;
- туристларнинг мавсумий ташрифлари;
- аҳоли сонига тўғри келадиган туристлар сони;
- сайёҳлик компаниялар сони ва фаолияти ҳамда туристларнинг саёҳатда бўлиш муддатлари давомийлиги.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш буйича Харакатлар стратегияси тўғрисидаги» 4947-сон Фармони.
2. Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 январдаги пф-5611-сон Фармони
3. Тхамитлокова Ю.О. Ресурсный потенциал туристско-рекреационной сферы: формирование, оценка и инструменты развития. 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством (рекреация и туризм) АВТОРЕФЕРАТ диссертации на соискание учёной степени кандидата экономических наук. Нальчик – 2017.
4. Карчевская Е.Н. Развитие туристической рекреационной деятельности в экологически проблемном регионе (по примеру Томельской области)// Пековский региональный журнал.№7.-Пеков:ПП.110-117 стр
5. Гринфельд Е.С., Тельпово Н.О. Оценка историко-культурного потенциала муниципальных районов субъекта Российской Федерации (на примере Вологодской области) // Вестник науки и образования.-2007., №4-С.12-23.
6. Тагаев Б.А. Туристик салоҳият ва унинг имкониятларидан самарали фойдаланиш истиқболлари (Тошкент вилояти мисолида). Иқтисод ва молия №5. 2015 йил.